

ТВОРЧЕСКИЯТ ПЪТ НА ЕЛИН ПЕЛИН

В националната ни литература и култура името на Елин Пелин заема особено почетно място. Значителното реалистично наследство на сомобитния и високонадарен белевист го поставя в поредицата на най-проникновените писатели—класици в историята на българската литература. И това не е случайно. Елин Пелиновото наследство е оплодено с дълбоката мъдрост на народа ни и с красотата и величието на родната природа. Както всеки голям творец и майстор на художественото слово Елин Пелин създаде оригинално белетристично дело, носещо чисто наш, роден, български колорит, дълбоко свързано с бита и страданията, с тревогите и надеждите, мечтите и неволите, с радостите и скърбите на обикновените хора от народа. С дълбоко проникновение, виртуозност и простота възпя душевната красота, своеобразието и богатството на трудовия български човек. Видя у него черти на неповторима индивидуалност, характерни за душевния му строй и национално самочувствие. С душа на поет, с ярка пластична живописност Елин Пелин извая такива разкошни пейзажи, в които блесят просторите на родното небе, блика свежестта на българската земя, сее жар нашето южно слънце. . . Обикновените ратаи, безимотни труженици, са хора с богата мечтателна душа. Техните потисници и експлоататори от миналото — селски богаташи, бирници, лихвари, кметове, божии служители и пр., представители на „угоения народ с големи сити търбуси и пълни кесии“ — са безпощадно заклеямени в белетристичните му творби.

Твърде близък е бележитият писател до народното светоусещане, до народната душа. И тъкмо тази непосредност и интимна близост между твореца и народа примамават. Няколко поколения вече живеят с пленителните художествени образи, създадени от безсмъртния жизнелюбец.

Днес името на Елин Пелин се произнася с гордост, обич и дълбока признателност и едва ли ще се намери българин, който да не е чел или поне да не е слушал за горчивата участ на Боне Крайненеца, за неза-

бравимия и доблестен Андрешко, за тъжната и нерадостна история на Елка, Цвета или Лазаринка, за „греховете“ на дядо Матейко, за печалния край на дядо Йордан Герака, за Пелинко, Свилен, Липо, Монката и пр.

Жизнената правда, превъплътена в тези и в десетките още живи и вълнуващи образи, въздействува днес с голяма реалистична сила. Оказа се, че безпощадният зъб на времето не накърни ни най-малко онай свежест и обаяние, красота и топлина, които са характерни за Елин Пелиновите разкази.

★

За Елин Пелин има значителен брой частични изследвания, отделни статии, спомени и пр. Но по-цялостни монографични трудове за писателя, както и за много други класици на българската литература, доскоро липсваха. С монографичните изследвания на Пеню Русев — „Творчеството на Елин Пелин до Балканската война“, София, 1954 г., и на Кръстьо Генов — „Елин Пелин — живот и творчество“, София, 1956 г. се запълня отчасти тази празнота. И двете книги са издания на БАН.

Докато Пеню Русев, както това личи и от самото наименование на книгата му, разглежда жизнения и творчески път на писателя до Балканската война, в монографичното изследване на Кръстьо Генов са обхванати в хронологичен ред най-съществени моменти от целия му живот и от крупното му литературно наследство. Издирени са и са разгледани почти всичките му по-значителни белетристични творби. Нека се спрем малко по-подробно на някои страни от труда на Кръстьо Генов.

Сериозната заслуга на изследователя се заключава преди всичко в това, че той пръв в литературната ни история прави опит за по-цялостно и по-подробно осветляване цялата творческа биография на Елин Пелин. За първи път се събират толкова много факти, свързани с писателското дело и живота на писателя. И само това е достатъчно, за да се отдели необходимото

внимание на този труд. Каквито и да са слабите и несъстоятелни страни на тази монография, колкото да се надценява или подценява тя, който реши сега да се занимава и проучва делото на Елин Пелин, не може да не разгърне страниците ѝ. Това изследване става основа за натрупване на нови истини в изучаването на писателя.

Стотиците библиографски данни и справки, уточнения, изнасянето на редица нови факти от живота и наследството на белетриста са вече едно богатство. Направеното от автора в тази насока е значителен принос. Стойността на труда се подсилва и от обстоятелството, че той излиза от печат само седем години след смъртта на Елин Пелин, когато са още живи хилядите му съвременници. Те от близо са го познавали, имали са впечатления и личен контакт с човека и твореца и сега могат да се съгласят с някои оценки, но могат и да не споделят отделни обобщения и тълкувания, до които се добира литературният изследовател.

И друго — Кръстьо Генов не само струпава и систематизира тези факти, а ги подлага на щателен анализ, проучва ги, прави съответни изводи и обобщения.

В процеса на своето дирене и анализиране, особено когато се касае за отделни страни от миогледа на писателя, за които не могат да се привлекат конкретни данни от самото творчество, литературният историк прибегва към лични срещи с близките съвременници, роднини и познати на Елин Пелин. При някои случаи така привлеченият доказателствен материал е ценен и необходим. При други — този начин на изясняване и обяснение, поради специфичното си естество, крие опасности: не всякога подобни сведения могат да бъдат достоверни. А е трудно и да се документират. Освен това разпитаният съвременник може да не споделя авторовите концепции и тълкувания. Би следвало при подобни случаи да се вземат под внимание само такива материали, които са неопровержими. Инак могат да се породят известни колебания за достоверността им. Но не това е характерното за общата насока на монографичния труд.

Кръстьо Генов се стреми научно да документира и обоснове всяко свое обобщение и да го извлече след конкретен анализ на обилно привежданите факти. В тринадесет самостоятелни глави той разглежда подробно почти всички налични материали за идейно-творческото развитие на Елин Пелин. И за да подкрепи своите концепции изследователят използва значителен фактически материал, пръснат из различните периодични издания, частни или обществени архиви. А там, където не могат да се открият данни за даден период от живота на белетриста, авторът дири доказателствен материал по косвен път: преглежда

архивите и на други писатели, разпитва съвременници и пр.

Така набраното е използвано с видимо умение при разглеждането на отделните произведения, проучвани в хронологичен ред. В своя анализ Кръстьо Генов проявява стремеж да се отнесе критически към голяма част от натрупаната литература и до голяма степен успява да внесе яснота, да осмисли многочислените фактически данни, да излезе със съответно отношение, да се домогне до свои, оригинални изводи, до верни и правдивы заключения. Всъщност немислимо е един специалист да изгради пълен и правдив портрет на писател като Елин Пелин, без дълбоко да е проникнал във вътрешното съдържание на неговото творчество.

В издирването на документи, в уточняването и коригирането на някои остарели становища авторът достига до редица положителни резултати и до интересни изводи.

Само до преди две-три години например се приемаше, че 18 юли 1878 година (стар стил) е рождената дата на Елин Пелин. В тази дата никой не се е съмнявал. Верен на принципа — всичко да види в оригинал и от първа ръка, изследователят доказва, че тази дата е погрешно заучавана досега и сочи годината 1877. В подкрепа той привежда данните от писателевото кръщелно свидетелство от 8 август 1894 година и личното признание на самия Елин Пелин (Виж Петко Тихолов — „Елин Пелин — мъжествен защитник на отрудените“, в. „Отечествен фронт“, бр. 2772 от 31 юли 1953 г.).

Със завидна търпеливост и с подчертана упоритост изследователят следи творческото развитие и идейна еволюция на писателя. Той съчетава на места твърде умело биографичните данни с творческия анализ, но другаде се забелязва известна непохватност. Не се открояват с необходимата отчетливост етапите в творческия растеж на белетриста. Изложението понякога излишно се претрупва и остава впечатлението, че авторът не е успял достатъчно да се вдълбочи във фактите. Въпреки обема на изследването (450 големи страници) в него се забелязват някои непълноти, поставени, но неразрешени проблеми, неразгледани или пропуснати произведения, неточности, повторения на веднъж казани формулировки.

Изследователят ясно съзнава сериозността на задачата, с която се е нагърбил. Това личи още от самия предговор: „По литературно и обществено значение днес Елин Пелин стои редом с първенците на родната наша художествена мисъл — Ботев, Вазов, Алеко Константинов, Смирненски, Вапцаров. Ето защо едно цялостно проучване на неговия жизнен и творчески

път се налага колкото от задачите на нашата марксистко-ленинска литературна наука, толкова и от целите на нашето социалистическо народно възпитание. Опит да отговори на тези задачи и цели представя настоящето монографично изследване“ (стр. 5).

Много страници от книгата са отделени, за да се говори съвсем нашироко и излишно подробно за икономическите, общественно-политическите и социални условия, за гражданската история и обстановка, в която се ражда и оформява като творец Елин Пелин. Разбира се, една такава обусловеност между творчеството и епохата съществува и е необходимо изясняването ѝ, стига да се направи проникновено, във връзка с творческия развой на автора. Не бива в никой случай данните от гражданската история да стоят като чуждо тяло в изложението, неспоени органически с общата проблематика на монографията. Тук обаче Кръстьо Генов е попрекалил и се добива неприятното впечатление за грубо социологизуване. Често пъти анализът на общественно-политическите борби и икономическите изменения в страната, особено през 90-те години на миналото столетие, изместват същината на проблемите.

Общите констатации за епохата са безспорно правилно изяснени. Подчертано е влиянието на народничеството и социалистическото движение през 90-те години на миналия век върху миогледа и творчеството на писателя. Такова влияние търпят, както е известно, и други писатели като Цанко Церковски, П. К. Яворов, Антон Страшимиров, П. Ю. Тодоров и др. Изтъкнато е, че Елин Пелин не започва да твори на „голо място“ в националната ни литература сам и изолиран. За творческия растеж на писателя се сочи плодотворното влияние на Каравелов, Ботев, Вазов, Захари Стоянов, К. Величков, Т. Г. Влайков, А. Страшимиров, М. Георгиев, П. П. Славейков, П. К. Яворов, А. Константинов, Ст. Михайловски, Г. Кирков. . .

Кръстьо Генов изтъква, че литературната продукция на Елин Пелин е здраво свързана с дотогавашната ни литературна традиция, че значителните художествени завоевания на следосвобожденската ни реалистична литература са твърде много благоприятствували за бързото развитие на младия белетрист. Този негов творчески подем е правилно обяснен и с въздействието на чуждите литератури по това време у нас и особено на руската класическа литература — Тургенев, Чехов и Горки. Но при изясняването на тези проблеми не личи достатъчно ясно кой от българските писатели най-определено влияе за формирането на Елин Пелин и от кого той най-много се учи.

Когато се говори за миогледните позиции на писателя неубедително прозвучава

твърдението на изследователя, че със своето „неопределено“ становище по селския въпрос партията е попречила на Елин Пелин правилно да се ориентира в политическата обстановка. След като се прави преглед как и кога е бил разглеждан селският въпрос от социалдемократите от първия до десетия конгрес (1903 г.) Кръстьо Генов прави следния извод: „Това неустановено и неправилно „тесняшко“ отношение на Социалдемократическата партия към бедното и средното селячество е едно от съществениите обстоятелства, които не са спомагали (к. а.) тя да привлече под свое знаме Елин Пелин. То е пречило тя да задържи и превъзпита в редовете си и други синове на селото и града, свързани с народническия дребно-буржоазен миоглед, като например Цанко Бакалов Церковски, Пейо Яворов и др.“ (стр. 15). Струва ми се, че с подобна категоричност не се доближаваме до истината за отдръпването на тези писатели от народничеството и социализма. Безспорно е, че те не са имали оформени марксистически възгледи и отклоняването им не е продиктувано единствено от „неопределеното“ становище на тесните социалисти към тях. Твърде сложно е идейно-творческото формиране на един писател в условията на капитализма и не бива да се счита, че линията на партията по селския въпрос е едно от главните и „съществениите обстоятелства“ за едно или друго развитие на даден писател. Сигурно има и други причини. И те трябва да се обяснят. Подобно обвинение се отправя и към Георги Бакалов, макар и не без известно основание.

Положително е желанието на Генов да внесе яснота по някои сложни, премълчавани или малко обсъждани въпроси. Но при решаването им не навсякъде се проявява съответната гъвкавост и конкретност. Ето пример. След като се говори за националната физиономия и за реалистично-демократичните традиции да доосвободенската ни литература и в общи линии се представя литературната атмосфера от първата четвъртина на века след Освобождението ни, авторът прави извода: „По такъв начин, когато в края на миналия век Елин Пелин правеше първите си творчески стъпки, в българската литература се бяха очертали вече ясно двете идеологически линии: индивидуализмът — антиреалистично, реакционно литературно направление със социална база установяващата своето господство едра буржоазия, и реализмът — прогресивно литературно направление със социална база, от една страна, разоряваната от капитализма дребна буржоазия от селото и града, а от друга — зараждащия се и оформяващ се като класа за себе си български пролетариат. Повтората, реалистична линия, със социална

база най-демократичните слоеве за тогавашната селска беднота и малоимотно селячество, се разви като писател и Елин Пелин“ (стр. 17). Колкото и истина да се съдържа в подобна концепция, тя би следвало да се уточни и да се изтъкне с по-голяма диференцираност и определеност. В противен случай такова схващане се явява твърде догматично, а с това и невярно. Увлеченията на индивидуалистите, безспорно, се оказаха съвсем безплодни, но те като творци бяха твърде непоследователни. Днес те живеят не с индивидуалистичните си произведения, а с дълбоко реалистичните. И П. П. Славейков, и П. Ю. Тодоров оставиха значителни реалистични произведения, едно литературно наследство, което сега от никого не се оспорва и представлява несъмнено богатство в националната ни литература. . .

В много излишни подробности се впуска авторът, когато говори за родословието на писателя (глава II). Излишно е идеализиран образът на Елин Пелиновия баща — Йото Вараджията. Той е характеризиран с онова обаяние, което е изпитвал Елин Пелин (виж в. „Военни известия“, бр. 138 от 1 юли 1916 г. или в. „Развигор“, бр. 80 от 26 август 1922 г.).

Днес никой не отрича, че народничеството и социалистическото движение са упражнили влияние за формирането на Елин Пелин като творец и гражданин. Това най-убедително проличава от идейно-политическия облик на редактираното от самия писател списание „Селска разговорка“ (1902 г.) Освен това — и от поместените в него художествени и публицистични творби на младия 25-годишен писател. Установено е също, че Елин Пелин сътрудничи във вестниците и списанията на социалистите по това време, четете изданията на Георги Бакалов, дружи с видни социалисти. Нещо повече: по сведения на 75-годишния байловец Младен Стоянов, разпитан от автора през 1953 г. Елин Пелин изпратил свои разкази на Димитър Благоев в Пловдив за поместване в сп. „Ново време“, но по неизвестни причини те не са били отпечатани. С две думи — за творческия растеж на Елин Пелин влиянието на социалистическото движение е неоспорима истина и то е само благотворно. В известни моменти по сюжети и по тематика писателят е по-близък до Георги Кирков, отколкото до писателите народници. Това влияние се забелязва когато внимателно се сравняват някои от фейлетоните на Георги Кирков, печатани в „Работнически вестник“ и в. „Социалист“, с отделни творби на разглеждания белетрист.

Подобно влияние обаче са търпели, както се подчерта, и други български писатели, но нито един литературен историк до днес не е наблягал толкова много на тази тяхна

близост, както това е направил Кръстьо Генов с Елин Пелин. И Цанко Церковски, и П. К. Яворов, и Антон Страшимиров, и П. Ю. Тодоров, та дори и Стоян Михайловски, пък и много други писатели по различно време са работили, дружили са или са се влияли от социалистите. Сътрудничили са в социалистическия периодичен печат, а някои от тях за известно време са били и в организационни връзки с БРСДП. Що се отнася специално за Елин Пелин, следи от близостта му със социалистите се забелязват приблизително до към 1904 година, въпреки че и след тази дата писателят се изказва положително за комунизма като идеал, макар и съвсем инцидентно (виж в. „Развигор“ бр. 68 от 3 юни 1922 година).

Кръстьо Генов обаче прекомерно подчертава и на много места изтъква това влияние като решаващо, без да се опира на художествените произведения, без да дири в тях потвърждение на този възглед. А именно художествените произведения са в края на краищата най-важното за литературната история. От тях най-вярно и безспорно може да се съди за мировгледа на писателя. Художествени образи в подкрепа на авторската теза обаче могат малко и твърде слабо да се открият. Но не ще се намерят и образи, отричащи социализма и социалистите, като изключим малко язвителния тип на тесняка Недосеганов (виж „Поприще“, печатан в списание „Учителска мисъл“, год. I, кн. I, от септември 1903 година, стр. 46), брадат и рошоглав учител, който минавал за „ярък социалист“ и „размирил цялото село“, като „направил хората врагове един на друг“ и „изострил силно партийните им различия“. Нещо повече. Елин Пелин е вземал под внимание критичните бележки на Георги Бакалов за разказа „Син“ и виждаме, че при повторното му издаване (виж Елин Пелин, Съчинения, том II, 1938, стр. 140—144) писателят така е променил онези моменти в разказа, та не остават никакви подозрения, че може вагабонтинът-син да е комунист. Но дори и да не се е съобразявал с подобни критики, Елин Пелин е достатъчно голям народен писател — критически реалист, хуманист и демократ, достатъчно силно е заклеил капитализма и буржоазния морал и това никой не го оспорва, за да става нужда прекомерно да се изтъква той именно като писател, приближил се до социалистите. Целият ни народ от все сърце и душа и без всякакви резерви възприема неговите знаменити реалистични разкази от двата му тома (от 1904 и 1911 г.) и се възхищава от самообитното му повествователно изкуство.

Ако авторът издирва изказвания на писателя в полза на социализма и с това счита, че може да се очертае творческия му пор-

трет в по-нова светлина, то могат да се посочат и редица други ярко противоположни мисли на Елин Пелин. А това означава, че този писател има сложно и противоречиво развитие и редно е, то да се обясни, като се каже самата истина. Когато се умаловажават или премълчават негативните стъпки в растежа на писателя, той се представя в невярна светлина. Получава се „разкрасен“ портрет. А това клони към ясно осъзната идеализация, която никого не би ползувала.

Интересно е за пример да се види как и с какви „факти“ авторът аргументира твърдението си, че Елин Пелин има „по начало положително (к. а.) отношение към Великата октомврийска социалистическа революция.“ (стр. 228). Тук Кръстьо Генов се позовава на признанието, което Елин Пелин прави по този въпрос в известната си статия „Писателите и войната“, поместена във вестник „Развигор“, бр. 46 от 19 ноември 1921 година. От нея Генов взема само следния цитат: „Голямата руска революция даде надежда на половината от човечеството, на всички угнетени от несправедливия мир народи, на всички отчаяни класи и човеци. . .“ (стр. 229). И до тук без всякакво основание фразата се прекъсва, не се довършва изречението, защото самият Елин Пелин опровергава авторовата теза, тъй като краят на фразата гласи: „... но и тя (голямата руска революция — б. а.) не обнови, и тя не излекува, и тя не донесе мир, не успокои човешката душа и не даде щастие на руския народ (к. а.). И над света расте и набъбва страшната въпросителна и при всеобщия вик за път, всеки сочи нататък, накъдето му прилегло.“

Тук Елин Пелин е достатъчно ясен, за да става нужда да се тълкува допълнително.

Най-силният и категоричен аргумент на Кръстьо Генов е изказването — отговор на Елин Пелин по повод статията на Георги Бакалов „Художествена неправда против комунизма“, публикувана в „Работнически вестник“, бр. 261 от 1922 г. В тази своя статия Бакалов обвинява белетриста, че неговият разказ „Син“ е насочен срещу комунистите. И Елин Пелин не закъснява да му отговори. В бр. 68 на вестник „Развигор“ от 3 юни 1922 година (г. II) е отпечатана неговата малка статия — „Неоснователна подозрителност“, където се отбелязва, че героят му съвсем не е комунист, а обикновен вагабонти. И тогава именно белетристът прави следната декларация, цитирана няколко пъти от автора: „Комунизма като идеал за обнова на човечеството и на човека аз уважавам. Аз се прекланям пред черните попукани от труд ръце, пред истинските вдъхновени борци за правда, обнова. . .“ Но и в слу-

чая Генов необяснимо защо прекъсва цитата. Тъй като следващата мисъл гласи: „Но грубата демагогия, престъпното използване на високи принципи и идеи ме отвращава.“ И тук е било необходимо Генов да даде кратко пояснение какъв е конкретния повод, за да направи писателят това изказване. Елин Пелин е приемал „комунизма“ само като „идеал“, и това е твърде забележително, но все пак той не е проявявал вкус към практиката на комунизма. Че това е така, добре личи от познатата ни вече статия на Елин Пелин „Писателите и войната“, в която ясно се говори, че „голямата руска революция“ не може да „обнови“, „излекува“ и „успокои“ човешката душа и „да даде щастие на руския народ“. И именно когато съществуваше Съветската страна Елин Пелин продължава в същата статия: „Светът издребня. Душата на човечеството намали обема си. И остана без великите пориви за красота и чистота не може да храни моралните зародиши в нея и те гният безплодни. Под обширния хоризонт на земята никъде се не вижда (к. а.), ни светлият образ на Христа, ни вдъхновената фигура на Дон Кихот. Пигмеите и къртиците, които търсят дупки под земята, скриха и почупиха жезъла на бога и търгуват с тресчиците от него.“

Че у Елин Пелин наистина е настъпило „разочарование“ от социализма и Великата октомврийска революция личи и от обстоятелството, че тъкмо когато пише тези редове, той е вече близък човек на официалните среди.

Но каква е нашата изненада, след като сме прочели, че белетристът има „по начало“ положително отношение към Октомврийската революция, само след двадесетина реда, на следващата страница (229), четем тъкмо обратното твърдение: „Обаче по редица обективни и субективни причини той (Елин Пелин, б. а.) не можеше през онези години да се убеди, че всичко това ще се постигне именно чрез социалистическия строй, установен вече в Русия с победата на Великата октомврийска революция“. И след като се говори за буржоазната пропаганда срещу младата Съветска република и за пълната ѝ изолация от буржоазните държави Кръстьо Генов пак на същата страница (229) прави следния извод: „Поради всички тези причини и обстоятелства, решаващо значение от което има идеологическата неориентираност на писателя (к. а.), той не може да се приобщи към борбите на работническата класа и Комунистическата партия, въпреки не един път изразяваните към тях симпатии от негова страна.“

Белези за противоречивото развитие на Елин Пелин започват да се забелязват още след 1904 година. Засилват се през годините

на Балканската и Първата световна война, за да се очертаят още по-осезателно през периода от Септемврийското въстание до Девети септември. Когато се проследи по-отблизо и задълбочено творчеството на писателя през тия години, не може да не се открие, че познатото ни ярко реалистично, елинпелиновско изображение постепенно се снижава, че настъпват едва забележими в началото, но постепенно засилващи се пукнатини. И не е случайно, че много от критиците след народната победа изобщо не проявяват никакъв по-особен интерес към произведенията, писани след излизането на първите му два тома разкази и на повестта „Гераците“.

В някои от по-късните произведения се забелязват елементи, несвойствени на познатия ни критико-реалистичен метод на писателя и може да се наблюдава как отслабва неговия реализъм. Голяма част от тези творби са публикувани в сборниците „Пепел от цигарите ми“ (1905 г.), „От прозореца“ (1906 г.), включително и повестта „Нечиста сила“ (1909 г.), в детското списание „Чавче“ (1913—1914 г. — 19 бр.), във военните му сборници с очерци и разкази — „Китка за юнака“ (I-во изд. 1917, II изд. 1918 г. и последно 1942 г.) и „Войнишко сърце“, в хумористичния сборник „Пижо и Пендо“ (1917 г.), във в. „Развигор“ (1921—1924 г.) и другаде. Всеки, който се е занимавал по-отблизо с Елин Пелиновото наследство и познава съдържанието и характера на произведенията, поместени в тези сборници и вестници, не може да не се съгласи, че като цяло те не се издигат до онова художествено равнище, на което стоят първите разкази на писателя. В новите очерци, разкази, импресии и скици отсъства характерният за разказите на Елин Пелин социален патос, дълбочината в преживяванията на героите, богатата тоналност и специфичната ритмика, непосредствеността и реалистичната сила на изображението. Липсва поезията в прозата, суровият лъх на живия живот. Не се чувства също типичният за Елин Пелин богат подтекст, който винаги позволява на читателя сам да задълбочи, обогати и доразвие загатнатите преживявания на героите, да ги почувствува по своему, да открие и преживее трепетите и драмите им. Отсъства и онай сгъстена емоционалност и релефна образност в портретуването на образите, която е Елин Пелинова поетична „тайна“.

В тези произведения, някои от тях шовинистични, се очертава един друг Елин Пелин, не оня писател, познат ни от „Селска разговорка“, не автора на статиите „За едни майка, за други мащеха“, „Народното събрание“, „Какви заплати получават царете“ и пр. Не се чувства авторът на „Андрешко“, „На оня свят“, „Напаст бо-

жия“, „Плачът на селяка“ и пр., а писател, попаднал в по-друго окружение.

Безкритичното отношение към империалистическата война и нейната пропаганда чрез художествено слово, идеализацията на самата предвоенна и военна действителност и т. н. подсказват за отдавна настъпили вече сериозни промени в мирогледа на Елин Пелин. Освен това при отделното издание на сборника „Пепел от цигарите ми“ (1905 г.) Елин Пелин не включва най-острите си изобличителни куплети от стихотворението „Плачът на селяка“, а при второто издание на същия сборник (1910 г.) той не включва и други протестни и заклеяващи капитализма произведения като „Карнавал“, „Лудата“ и пр. По същия начин писателят постъпва и при препечатването на разказа „На закъснялата нива“. Във втората му редакция са отстранени онези пасажки, които напомнят за дълбоки симпатии към селските бунтове в Дуранкулак, Шабла и др. през 1900 година.

Забелязва се вече една нова линия в творчеството на Елин Пелин и с основание може да се говори за един втори период в творческото му развитие. Това разграничаване се прави, разбира се, само условно, но то не е случайно, защото е продиктувано от една логика, почиваща на фактите, от анализа на които ясно може да проличи, че са започнали сериозни промени в мировъзрението на твореца, в неговото светоотношение, в идейните му симпатии и антипатии. А също и в метода му. Затова трудно могат да се приемат разсъжденията на изследователя, че в творчеството и в живота на Елин Пелин не са настъпили „съществени изменения“ (вж. стр. 293). Сам авторът в това отношение говори за „ощущенията“ на Елин Пелин с „хората от царския дворец“, че те „не са могли до известна степен да не подрежат крилата на неговата творческа мисъл, да не ограничат писателската му свобода, да не притъпят острието на неговия критически реализъм“ (стр. 293). Но независимо от тези верни разсъждения, той продължава да твърди, че това пакостно влияние, тази тъмна „сянка“, „съвсем не е могла нито да затъмни, нито да изкриви основната, здрава линия (к. а.) на Елин Пелиновото реалистично творчество“ (стр. 293).

От горния цитат, пък и от други, приведени и неведени досега, може да се съди, че в случая нещо не е в ред в изследователския метод на автора. Логиката на жизнената правда при обясняването на фактите явно е нарушена.

Освен това становището за неделимостта на Елин Пелиновото творчество, за гладкото му и единно развитие е застъпено на няколко места в изследването. Някак неубедително прозвучава твърдението (стр.

329), че „Елин Пелин изпъква пред нас все такъв писател критически реалист, художник и патриот демократ“, „каквото го познаваме от първия етап на неговото творчество“, който през периода между Септемврийското въстание и Девети септември „държи крепко знамето на реализма в българската литература“. Генов пише по-нататък, че Елин Пелин „в една или друга форма и степен“ се „откликваше наистина на народните тежнения, внесе своя принос в борбата за разобличаване противонародния и противочовешкия морал на фашизираната буржоазия“, че „осъди империалистическите войни и фашистката диктатура“. А на стр. 324 е изтъкнато, че белетристът „стои на антифашистки идейни позиции“, понеже в сборника „Аз ти той“ и специално в разказа „Най-честните“ са се визирали политическите нрави у нас след 19 май 1934 година. Тук явно има някакво недоразумение. Изобщо може ли да се говори, че Елин Пелин е бил някога на антифашистки позиции?

Но да се върнем на въпроса. Щом самият изследовател говори с една категорична яснота за първи период (вж. стр. 121, 197, 221, 329 и т. н.) в творчеството на белетриста, то би следвало да се разграничат контурите на следващия втори период и да се характеризират неговите особености и от там да се направят съответните изводи и преценки. Това обаче не се прави. Но въпреки всичко, в никой случай не бива да се остава с впечатлението, че след войните Елин Пелин не е създал значителни художествени произведения. Творби като повестта „Земя“, някои от разказите в „Под манастирската лоза“ и редица други не могат да бъдат подминавани и незабелязвани. Техните достойнства са правилно подчертани от изследователя, за разлика от редица наши литературни историци.

Безспорно е, че са настъпили торчески колебания, промени и деградация в развитието на забележителния писател. Те се забелязват и в естетическите му възгледи и разбирания. Проличават и от някои творби, с които Елин Пелин сътрудничи в „Развигор“. Това негово сътрудничество и съредакторство също не е случайно. Още в уводната статия на първия брой „Нашите задачи“, подписана от Ал. Балабанов, широко се прокламира, че вестникът ще се бори за нещо по-ново, което да няма нищо общо с политическия живот и се пледира да не се гледа с „партизански очи“ на различните литературни течения и пр. (вж. в. „Развигор“, бр. 1 от 6 февруари 1921 г.).

Какви литературно-естетически позиции е отстоявал Елин Пелин в редакцията на „Развигор“, какви са били неговите разбирания по съвременните нему литературни течения и веяния, какво е било по-специално отношението му към така модния за

времето символизъм и към привържениците му у нас и в чужбина личи от редица негови статии. В своите теоретически концепции той се позовава на Емерсон, Сен Бьов и други. Ясен отговор на така възникналите въпроси може да се получи, като се запознаем и с разменените реплики на страниците на „Развигор“ между Елин Пелин и Иван Вазов. Още в първия брой на вестника авторът на „Андрешко“ и „Гераците“ помества статия „Защо не ми се ходи в Народния театър“. В тази своя статия Елин Пелин изтъква, че в Народния театър играят все едни и същи артисти, че той не е вече авторитетно учреждение, недоволен е от артистите и пр. Затова някои хора са предпочитали да отиват в „Ренесанс“, отколкото в Народния театър.

Възмутен от това „върло“ отрицание на Народния театър старият вече Иван Вазов се възползва от „гостоприемството“ на „Развигор“, който обявява, че ще помества и „критики против себе си“, без да споменава името на Елин Пелин му отговаря. Вазов не споделя отрицателното отношение към Народния театър и между другото пише:

„... От 13 години насам той е доставял душевна храна на столичното общество, възпитавал е по силите си естетическия вкус, будил е хубави чувства, извиквал е благородни възмущения в душите; той е дал възможност да се зароди и развие нашата домашна драма; отрасъл е рояк таланти на истински артисти, с които можем да се гордеем и пред чужденците“ и пр. И по-нататък продължава: „Имам само един укор да направя на Народния театър: защо той ни дава и пиеси като „Мъртвешкия танц“, „Адам, Ева и змията“, „В ноктите на живота“ и други подобни символистически дивотии — извинете за изражението! Кому са нужни те? Кой разбира тия мъгливи шаради? Какво възпитателно, облагородяващо влияние могат да упражнят те въз сърцето и душата на българина? Защо се изтезава вниманието на зрителите, които си дават парите за друга духовна храна, отговаряща на развитието им и на нашите нравствени нужди?“

Иван Вазов категорично не одобрява драмите на Хамсун и някои от Ибсеновите: „... Ето например, тоя Хамсунов психологически булгур „В ноктите на живота...“ „Убеден съм, че всички почти, които са видели тая пиеса, са скучали, недоумявали и са си били главите да отгатнат кое е достойнството на тая забъркана символизация на нещо непонятно нам, и като мене са излязали от театъра разочаровани и отекчени. Такъв е случаят и с другите символически пиеси, даже и с някои от Ибсеновите, изгонени вече из повечето театри в Европа. Убеден съм, че всички споделят моето „еретическо“ мнение, но не дръзват да го

изразят гръмко от страх да не минат за малокултурни — бай Ганю е много честолюбив!“

В следващия брой 4 на „Развигор“ на същото място Елин Пелин отговаря на Вазов. Съгласява се, че в театъра има действително даровити артисти и изброява много имена, между които Иван Попов, Кирков, Сарафов, Снежина, Будевска и т. н. и изтъква, че:

„От години вече на сцената се повтарят и потретят пиеси — омръзнали на публика и на артисти.

Изключения правят като нещо по-свежо и по-ново пиесите „Три сестри“, „Мъртвешкия танц“ и „В ноктите на живота“.

А ето, че г-н Вазов, най-големия човек и най-видният книжовник и поет в България прави укор на Народния театър, именно зарад тия пиеси, като особено жлъчно се нахвърля върху символизма.

Да се говори така, значи да се отрича литературния живот на цяла Европа, може да се каже на целия свят от четвърт век насам, да не се разбират новите идеи, мъката и трагедията в ридающата душа на съвременния човек.

Старото, родено при други условия, при други настроения, при други философически съзерцания омръзна. Вечно стрелящия се към загадката на живота творчески дух, вечно младия гений на изкуството, върви напред. Той рови в дълбините, чопли, търси. Силата на интуицията и необузданата стихия на фантазията му дават образите и символите, за да предаде тайната, непокорна на науката, недостъпна за сухия разум. Животът не е ли един символ? Бог, за когото жадува душата, не е ли символ? Словото не е ли символ? Целият живот е осмислен с многобройни обреди, знаци и служения, които почти не виждаме, които не ни занимават, но които при все това са необходими символи на тая страшна загадка. Религията и идеите, сами символи не могат да съществуват и да се налагат без символи. Ето защо, да се отрича символизма, да се клейми едно изкуство, което е подчертало с мъка и страдание всичко това, значи да не познаваме живота и да не даваме на изкуството онова велико значение, което то има.

Произведенията на символистите омагьосаха всички. Верлен, Метерлинк, Пшибишевски, Хамсун, Ибсен, Верхарн се превеждат на всички езици и се посрещат с възторг и учудване като дълбоки мислители от всички образовани хора по света.

Цяла китайщина ще бъде да ги гоним ние, и да ги хулим.

Символизмът дойде с поривостта на млад и сладък вятър, който пролети развива гората, да освежи душата, да даде потик за търсене по-новото, по-възвишеното, по-дълбокото. Той не отрече старото.

Той го замина с благословия и отиде напред, проповядвайки пълна индивидуална свобода на човека и на изкуството. Той обнови формите, облагороди речта, даде мистичност на думата и освежи сюжетите.

Да, и господин Вазов, от върха на своята писателска слава, не трябваше да клейми новото, а да му прати радостен привет.“

От този отговор на Елин Пелин до Иван Вазов проличава положителното за това време отношение на писателя към символизма. Но известно е, че Елин Пелин има непоследователно отношение към символистите.

Само след три броя, пак в „Развигор“ белетристът говори за фалша, чуждачеството, сляпата подражателност и плагиатството на нашия символизъм (виж в. „Развигор“, бр. 8 от 26 февруари 1921 година). Би следвало да се очаква обяснение и на подобни противоречия у писателя, защото симпатии на писателя не остават само гола декларация. Той прави опити да пише именно като символист и в поезията, и в прозата. Характерни са в тази насока отделни негови стихотворения и скици, публикувани във „Развигор“ и другаде.

Твърде показателен факт за вече другата душевна нагласа, за настъпилите идеи прелом в живота на писателя е публикуваната от него и от Александър Балабанов уводна статия в бр. 122 на „Развигор“ от 16 юни 1923 г., озаглавена „Всичко досегашно отиде в пропастта“. В тази статия, публикувана седмица след жестокия деветюнски преврат в 1923 година, личи положително отношение на редакторите към преврата.

Седемнадесет години по-късно, пред прага на Втората световна война в едно свое интервю, като председател на Писателския съюз Елин Пелин отговаря кратко и ясно на поставените му три въпроса:

„1 и 2. На война не съм бил, но съм видял отблизо мизерията и ужасите на войните.

3. Смятам, че днешната война е една лудост. Едно умопомрачение, което, може би, ще хвърли Европа и целият свят в ужас: граденото от векове с мирен труд, ще бъде разорено от едно безумно увлечение. Мисля, че войната можеше да се избегне.

Но сега... дано поне се ограничи и свърши скоро.

Това войнствено умопомрачение иде, може би, по силата на някакви свръхестествени закони — за намаление на човечеството. Защото хората са много. Натезаха на земята. Тя не може да ги храни. Те си пречат един на друг (к. а.)

Сегашната война ни донесе едно опомняне, едно здраво чувство за сплотеност. Пред опасността — ние сме на

щрек, за да посрещнем опасността и твърде разумни — за да я избегнем.“ (вж. стр. 45 от книгата на Мара Михайлова „Писателите и войната“, интервюта, София, 1940 г. В тази книга са поместени изказвания на 25 български писатели).

Като четете горното изказване на Елин Пелин, човек просто негодува, че има подобни мисли, свързани с името на прелестния сърцеводец. Но независимо от това те съществуват, те са един факт за литературната история. Означава ли обаче това, че тези съвсем чужди на истината малтусиански мисли в общата творческа насока на писателя могат да изменят отношението ни към дълбоко демократичния и хуманен автор? Означава ли то, че ще трябва да се поставя в друга светлина литературното наследство на Елин Пелин? Не! Абсурдно е да се мисли така нихилистично и безотговорно, да се съди за един писател от изказванията му, а не от художественото му творчество. Изказванията могат да се вземат под внимание, но не те играят решаваща роля в творческата физиономия на един художник. Не случайно през 1949 г. в една своя реч пред партийното събрание на писателите комунисти Вълко Червенков изрично подчерта: „Известно е, че Елин Пелин не е партиен член, в миналото, както знаете, не беше наш съчувственик. А какво ще кажете за неговото художествено творчество? Може ли български писател, ако той е истински писател, да работи, без да се учи от Елин Пелин“. (Вж. Вълко Червенков, За науката, изкуството и културата, 1953 г. стр. 211).

Тъкмо в тази насока да разгледа детайлно художественото творчество, да изтъкне писателското изкуство на Елин Пелин, да покаже как и от кое именно трябва да се учат съвременните български писатели социалистически реалисти — литературният изследовател не е съсредоточил достатъчно творческите си усилия, не е подбрал достатъчно наблюдения. А той е имал всичките възможности да стори това. Освен това Кръстьо Генов е можел да разграничи характерните особености на Елин Пелиновия критически реализъм и да изтъкне съотношението, в което той се намира спрямо основните насоки на социалистическия реализъм в нашата литература, утвърждаван по същото време, когато Елин Пелин твори.

Изобщо кръгът от теми — стил, художествено богатство, специфика на народността, езика и поетиката на Елин Пелин не са намерили все още, за съжаление, задълбочена и изчерпателна разработка от съвременната литературна критика и естетика. И струва ми се ще бъде пресилено, ако изискваме от автора на монографията да е разработил и изчерпил всички проблеми, свързани с литературното наследство на Елин Пелин. Това е дори невъзможно.

Нито направеното може да бъде безпогрешно, непоклонимо от никого. Без да подкрепяме подобен максимализъм, нито пък да подценяваме стремежа към по-съвършеното, ще посочим само някои от онези пропуснати възможности, които са били по силите на изследователя.

Читателят малко научава за спецификата на Елин Пелиновия критически реализъм, за това как белетристът постига забележителна плътност и простота в изказа, сочност и красота в поетичния рисунък, как намира верен реалистичен критерий съвсем сбито, синтетично и релефно да отбележи онова, което е най-характерно в образа, или да нанесе верни, макар и дребни черти от неговия характер.

Често пъти дори когато прави опит по оригинален начин да постави и разреши някоя проблема от поетиката на Елин Пелин, литературният изследовател затлачва собствената си хубава мисъл с многобройни извадки, цитати, прави преглед на литературата по въпроса, сочи многобройни чужди мисли, библиографски източници, дири нови факти и извори, прави справки с други автори. Прекалява се, като се отправя читателя към чужди мнения и се слагат така редица бележки под линия. Изложението се претрупва със забележки, справки, дати, страници и пр. и това прекъсва и разсейва мисълта на читателя, като го принуждава да шари с поглед ту горе в текста, ту долу в бележките под линия.

Кръстьо Генов е имал прекрасната възможност да задълбочи изследователската си работа с анализа на отделните разкази. Монографията само щеше да спечели, ако той посъкратеше прегледа на ученическите работи на Елин Пелин, а също и на ранните му произведения, които носят до голяма степен чисто подражателски характер, макар че и тук прозират белези на едно оригинално дарование.

При един по-обстоятелен анализ, направен с подчертаната любов на Кръстьо Генов към Елин Пелин, най-добре ще може да се очертае истинското място на Елин Пелин в историята на българската литература и в най-вярна светлина щеше да се посочи голямата естетическа стойност на неговите произведения.

Вярно е, че изследователят разглежда в цяла глава (глава пета) някои страни от творческия процес у белетриста и привлича доста ценен материал в подкрепа на своите разсъждения и обобщения. Кръстьо Генов търси генезиса за появата на една или друга творба и разкрива сложната обусловеност и връзка на жизнената правда с творческите дирения. Проличава колко близък е писателят до актуалните проблеми на епохата, до настроенията и теглото на народа. От конкретния анализ на материала обаче биха могли да се извлекат повече истини. Не се

проявява едно по-задълбочено и проникателно интерпретиране. Не е превъзможната досадната емпиричност.

Авторът е погледнал някак едностранчиво на привлечения богат материал. Тук несъмнено се изисква тънко умение, не само вкус към фактографията, а и към дълбокото и непосредно вживяване и вглъбяване в творческата атмосфера, в света и в преживяванията на белетриста. Това е необходимо, за да се види по-ярко движението на художествената мисъл у твореца, как тя се заражда, въззема и оплодява, когато е в близост с народната мъдрост и страдание, с народния бит и душевност, и как тя избледнява, когато тази близост пресеква.

В монографията на Кръстьо Генов са отделени две глави (единадесета и дванадесета), посветени специално на литературното наследство на Елин Пелин в областта на детската литература. И не може да не се признае, че за първи път в нашата литература това наследство се анализира така обстойно и цялостно. С дълбоко познаване и вещина са разгледани почти всички творби на писателя — стихове, приказки и разкази. Подчертани са големите му заслуги особено в областта на научно-фантастичния роман („Ян Бибиан на луната“). Приносът на литературния изследовател в тази насока е значителен.

В заключителната тринадесета глава литературният историк прави верни научни изводи за мястото на писателя в националната ни литература. Той изтъква основателно, че Елин Пелин извежда белетри-

стиката ни „решително на по-високо стъпало чрез преодоляване на битовизма в нея“, че я „издига до постиженията на световните майстори на художественото слово“ (стр. 448), че неговото творчество е „един от най-високите върхове от развитието на нашата национална белетристика“ (стр. 449). Всичко това е истина, безспорна и утвърдена.

В метода на изследователя се забелязват известни черти на увличане във фактите за смятка на естетическия анализ. Разбира се, онова, което при различните разбори на отделните произведения Кръстьо Генов е изтъкнал, е от съществено значение. То обаче е разпръснато на различни места в обемистата му монография и не може да направи силно впечатление, тъй като авторът не движи своето изложение по проблематиката на художествените произведения, а по тяхната хронология. Изключение от тази схема прави разглеждането на първите два тома Елин Пелинови разкази. Но и така творческият натюрел на писателя е вярно очертан.

Изобщо трябва да се изтъкне, че монографичният труд на Кръстьо Генов за живота и творчеството на Елин Пелин е едно положително явление в българската литература. Колкото и слаби страни да му се сочат, каквито и изисквания да се предявяват към автора, сложено е градивното начало за всестраниното и научно осветляване на крупния български писател, направен е принос в неговото проучване.

ХРИСТО ЙОРДАНОВ

ДВЕ УКРАИНСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Целта на настоящите бележки е да осведомят читателите за излизането на две изследвания върху българската литература от Украинската съветска социалистическа република през миналата година. Касае се за книжката на покойния вече професор от Львовския държавен университет „Иван Франко“ И. С. Свенцицки — „Очерци по история на българската литература“¹ и за студията на младата украинска литературоведка О. В. Шпильова — „Към въпроса за формирането на реализма в българската литература“², отпечатана в сборник от изследвания за видната украинска писателка Марко Вовчок. И двата труда са пропити от дълбока любов към българската литература и се явяват ценен влог в укрепването на вековната дружба и

културно сътрудничество между украинския и българския народ.

Проф. И. С. Свенцицки (починал през септември 1956 г. на 80-годишна възраст) е посветил целия си живот на проучване славянското минало. Той бе един от видните представители на славистиката в Украйна. Езиковед, етнограф, изкуствовед и литературовед, той с особена любов се е занимавал и с изучаването на старата българска писменост и литература. Една от последните негови работи е посветена на формирането на българския литературен език и бе отпечатана в България в сборника, посветен на акад. Ст. Младенов, през 1957 г. Наред с научно-изследователските си интереси проф. Свенцицки има голяма заслуга към България и със своите лекции

¹ И. С. Свенцицкий, Нариси з Історії болгарської літератури. Видавництво Львівського університету, 1957. Стр. 150.

² О. В. Шпильова, До питання про становлення реалізму в болгарській літературі (Марко Вовчок і Любен Каравелов). Марко Вовчок. Статті і дослідження. АН УРСР. Київ, 1957. Стр. 314 — 359.